

Експериментальна програма формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності

О. С. Шестобуз

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Paper received 11.03.17; Accepted for publication 20.03.17.

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності. Розкрито особливості реалізації експериментальної програми формування культури спілкування учнів початкових класів з однолітками у позакласній діяльності. Обґрунтовано організаційні форми, методи, прийоми, засоби формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: культура спілкування, експериментальна програма, організаційні форми, методи, прийоми, засоби.

Вступ. Модернізація сучасної системи освіти в контексті європейських рішень сприяють значному зростанню соціальних контактів, у які включається особистість. У цьому зв'язку актуальності набуває проблема виховання особистості з високим рівнем комунікабельності і гуманістичної спрямованості, що зумовлює необхідність формування культури спілкування школярів з однолітками ще в початковій ланці освіти. Оскільки саме в цей віковий період відбуваються істотні зрушення в розумовому розвитку і духовному зростанні дітей.

Короткий огляд публікацій з теми. Актуальними стосовно вивчення культури спілкування молодших школярів як умови становлення гуманних взаємин з однолітками, уміння підростаючої особистості узгоджувати власну поведінку в процесі взаємодії у позакласній діяльності є дослідження І. Бужиної, А. Глушенка, В. Горєєвої, Т. Калечиц, З. Кейліної, Б. Кобзаря, Г. Лаврентьєвої, В. Мухіної, М. Ночевника, К. Платонова, Ф. Хміля та ін.

Мета статті полягає в розкритті особливостей реалізації експериментальної програми формування культури спілкування молодших школярів з однолітками у позакласній діяльності.

Матеріали та методи. Для проведення експериментальної роботи з формування культури спілкування молодших школярів з однолітками в позакласній діяльності одним із завдань було – розробити й апробувати програму оптимізації цього процесу. За психологічним словником, оптимізація – приведення до найбільшої відповідності [34, с. 223]; організація навчально-виховного процесу, за якої при мінімальних затратах часу педагогів і школярів забезпечується досягнення результатів, максимально можливих у даних умовах [241, с. 234]. Відповідно до педагогічного словника, оптимізація процесу виховання – це забезпечення цілісного циклу виховного процесу, що включає діагностування рівня вихованості учня та формулювання мети, планування й організацію діяльності, контроль і регулювання діяльності та відносин, аналіз виховних результатів [69, с. 239]. Отож, під оптимізацією процесу формування культури спілкування молодших школярів з однолітками в позакласній діяльності розуміємо вибір найбільш оптимальних і доцільних умов формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку з однолітками під час позакласної діяльності.

Реалізація програми формування культури спілкування молодших школярів з однолітками в позакласній діяльності здійснювалася в три етапи: підготовчий, основний і завершальний, які забезпечували ефективну організацію позакласної діяльності, спрямовану на до-

сягнення прогнозованого результату. *Підготовчий етап* передбачав діагностику сформованості культури спілкування молодших школярів відповідно до визначених критеріїв і показників; проведення пропедевтичної роботи з вчителями-класоводами, вихователями груп продовженого дня, педагогами-організаторами; планування власної практичної роботи, метою якої був вибір форм, методів і засобів виховної роботи; створення сприятливого психологічного мікроклімату під час позакласної діяльності, який визначався гуманними відносинами, доброзичливою взаємодією та спілкуванням дітей між собою.

На *основному етапі* здійснювалося впровадження в позакласну діяльність дітей молодшого шкільного віку навчально-виховного курсу “Абетка культури спілкування”, програма якого включала зміст, форми, методи, що сприяли формуванню культури спілкування з однолітками. Засвоєння молодшими школярами правил культури спілкування поступово ускладнювалося, збагачуючись новими поняттями, нормами, вимогами та враховуючи вікові особливості. Для вироблення здатності до рефлексії й об'єктивної самооцінки учнями початкових класів ефективним був шлях від моделюючих ситуацій спілкування до реальних, що забезпечували: інсценізації творів дитячої художньої літератури, імпровізовані розповіді віршів і казок, ігри-драматизації, бесіда з елементами самооцінки та ін. Забезпечення активності молодших школярів у спілкуванні з однолітками відбувалося за допомогою створення та використання виховуючих ситуацій, організації діалогів, розігрування сенок тощо. Залучення дітей молодшого шкільного віку до різноманітних видів діяльності, зокрема, ігрової, пізнавальної та інших, що є значимими для самореалізації, здійснювалося шляхом використання дидактичних, сюжетно-рольових, рухливих ігор і вправ; застосування інформаційних видів роботи з молодшими школярами; творчих завдань; конкурсів; розв'язування моральних, проблемно-ситуативних задач, розгадування кросвордів, “зашифрованих” слів тощо.

На *завершальному етапі* реалізації програми формування культури спілкування молодших школярів з однолітками узагальнювалися знання й уявлення респондентів про культуру спілкування, закріплювалися відповідні вміння та навички. Особлива увага зосереджувалася на застосуванні інноваційних методів роботи з учнями, а саме: інтерактивних методів, презентацій, брейн-рингу, ігрових технологій, творчих робіт у групах та ін., які сприяли неординарному вирішенню ситуацій взаємодії з однолітками. Усі форми роботи в рамках експериментальної програми побудовані на

діалозі, суб'єкт-суб'єктній взаємодії “учень – учень”, спільній діяльності, що сприяло подоланню учасниками діалогу світоглядних проблем.

Експериментальна програма формування культури спілкування молодших школярів з однолітками в позакласній діяльності застосовувалася в роботі з дітьми експериментальних груп як цілісний процес діяльності учнів, враховуючи їхні вікові й індивідуальні особливості, відповідала потребам та мотивам поведінки дітей молодшого шкільного віку. Завдання експериментальної частини дослідження (навчити учнів розуміти себе, що підвищить рівень їх самоконтролю, емоційного стану під час спілкування; виховати інтерес до спілкування з однолітками, розвинути почуття розуміння та співпереживання іншим, сформувати терпимість до думки співбесідника; виробити в дітей позитивні риси характеру, які сприяють кращому взаєморозумінню у процесі спілкування) виконувалися у перебігу освоєння змісту навчально-виховного курсу “Абетка культури спілкування”, особливостями якого було залучення молодших школярів до процесу формування культури спілкування з однолітками в позакласній діяльності.

“Абетка культури спілкування” – це практичний курс формування в дітей молодшого шкільного віку основ культури спілкування з однолітками. Відповідно до його змісту в процесі розвитку вмінь і навичок з культури спілкування значна увага приділялася формуванню особистісних якостей школярів, їхнім почуттям, емоціям, що надзвичайно актуально на сучасному етапі розвитку суспільства, а також на формування шанобливого ставлення до себе та однолітків, терпимості до думки співбесідника, вміння в разі необхідності піти на компроміс тощо. Впровадження курсу сприяло оволодінню дітьми засобами культури спілкування, усвідомленню ними того, що між знаннями, почуттями та поведінкою у процесі спілкуванні існує тісний зв'язок, що емоційні проблеми пов'язані не тільки з певними ситуаціями, але і з їхнім сприйманням і розумінням. Значущу роль у формуванні культури спілкування відіграє добре розвинене мовлення – засіб людського спілкування. Виховними досягненнями (показниками ефективності) впровадження навчально-виховного курсу визначені: уміння та навички підтримки та збереження міжособистісної злагоди; здатність враховувати думку ровесників; уміння оцінювати власні вчинки та вчинки однолітків і висловлювати оцінні судження; запобігання виникненню й мирне вирішення конфліктів. Важливим було й усвідомлення молодшими школярами вагомості оволодіння якостями культури спілкування, а саме: ввічливості, тактовності, товариськості, чуйності, взаємодопомоги, співпереживання, поваги до особистості тощо.

Зміст курсу “Абетка культури спілкування” спрямований на ознайомлення дітей з правилами культури спілкування, які існують у суспільстві, на вироблення такої манери поведінки, без якої спілкування з іншими дітьми буде утруднене. Кожна дитина мала навчитися розуміти або хоча б відчувати, що вона живе серед ровесників, причому кожний її вчинок та бажання відображається на них. Школярам були запропоновані різні види завдань, які містили моделювання різних ситуацій, оволодіння дітьми способами культури спілкування з однолітками, навчання ввічливості, тактовності, стриманості в безпосередньому спілкуванні один з одним, розвиток організаторських здібностей у грі.

Зокрема: сюжетно-рольові ігри з розвитку навичок культури спілкування в умовах позакласної діяльності (“Задзвонив телефон”, “Звуковий лист”, “Інтерв'ю”, “Зустрічаємо гостей”, “Мандрівка по місту ввічливих”, “Чарівні слова”, “Хто більше знає ввічливих слів”); ігри на розвиток доброго та уважного ставлення один до одного у процесі спілкування (“Подарунки один одному”, “Уроки казки”, “Незнайко та його друзі”, “День народження” тощо); ігри-конкурси з програвання казок (“Наша кіностудія”, “Конкурс мультфільмів”, “Моя улюблена казка”).

Суть гри як засобу оволодіння мистецтвом культури спілкування полягає в тому, що поставлене комунікативне завдання реалізується партнерами в процесі імпровізованого розігрування певної ситуації, де вони виконують ролі окремих персонажів. При цьому одна й та ж ситуація звичайно програвється кілька разів, щоб діти могли виступати в різних ролях і запропонувати свої варіанти поведінки, проаналізувати доцільність та життєвість поведінки кожного учасника. Учні експериментальних груп під час позакласних занять брали участь у таких видах ігор: дидактична гра “Оціни вчинок” (з висновками про те, що товаришеві потрібно допомагати та у скрутній ситуації треба прийти на допомогу); ігри “Чемно-нечемно”, “Хто більше пригадає слів”; ігрові вправи “Складаємо абетку гарних слів”, “Як краще розмовляти”, “Послухай і розкажи іншому”; “Віночок побажань”, “Усмішка по колу”, “Подаруй радість”, “Добре слово”; гра-коло “Ввічливо-неввічливо”; гра-пантоміма “Весела розмова”; рольова гра “Я школярик”; рухливі ігри “Запрошення на порожній стілець”, “Слухай звуки”; розминка “Побажання”; конкурс мирилок та ін.

Темами виховних занять, які проведені з учнями початкових класів з культури спілкування, були: “Культура спілкування”, “Вузлик спілкування – контакт”, “Правила спілкування для хлопчиків і дівчаток”, “Про міміку і жести”, “Людина серед людей”, “Уникнення конфліктів між людьми” та ін. Кожна частина заняття виконувала низку завдань, важливих для формування культури спілкування, зокрема: вчити дітей бути ввічливими, тактовними, доброзичливими, дотримуватися правил етикету; розвивати комунікативні здібності, жестикуляцію та міміку, розширювати словниковий запас тощо.

Для формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку ефективним був шлях від змодельованих ситуацій спілкування до реальних. Основна роль у процесі роботи над мовленням відводилася читанню, обговоренню й інсценізації творів дитячої художньої літератури, а саме: віршів “За що ж хвалять?” (В. Марсюк), “Бабуся підвела”, “Товариська допомога” (І. Кульська), “Товариші” (М. Пригара), “Гарна пам'ять” (А. Костецький), “Що це означає – не дружити” (О. Сенатович), “Татова порада” (Л. Коломієць), “Хороше словечко”; “Людина починається з добра” (Л. Забашта); оповідань “Образливе слово”, “Усмішка”, “Найголовніше – змусити себе відчувати”, “Бо я – людина”, “Чому дідусь такий добрий сьогодні” (за В. Сухомлинським); “Справжні товариші” (за О. Донченком); “Загублені рукавички” (за В. Комар); розповідей “Про двох дівчаток”, “Друзі”.

Саме через них молодші школярі засвоювали багатство рідної мови, оволодівали виразними засобами, використовували різноманітні інтонації, які відобража-

ли характер і вчинки героїв, намагалися говорити чітко. У звертанні велику роль відігравали інтонаційні особливості, які проявлялися в теплоті та повазі, а не у формі категоричного наказу. Виконання певних ролей вимагало відтворення учнями необхідного тексту, заучування певних літературних виразів, що ефективно впливало на розвиток культури мовлення.

Програмою передбачалася і ґрунтовна робота над прислів'ями та приказками про: ввічливість (З другом говори ввічливо: від грубого слова близький стає чужим. Якщо ввічливо попросиш, завжди дадуть. Лагідне слово – що ясний день); дружбу (Ненадійний друг гірше відвертого ворога. Друг пізнається в біді. Найбільша з наук – дружба. У дружби немає меж. Сонце зігріває повітря, друг – душу. Друзі – дзеркало один для одного); скромність (Син скромний – батько щасливий); доброту (Добро добром згадують. Добрий піклується про людей, поганий – про себе. Людський дорожча за багатство); силу слова (Щире слово – половина щастя. Говори щирі слова – будеш безсмертним); вихованість, правила поведінки (Життя дано людині на добрі справи. Шануй людей, і тебе шануватимуть. Ввічливих і лагідних скрізь шанують. Не одяг прикрашає людину, а її добрі справи).

Крім того, ми пропонували учням експериментальних груп мовленнєві зразки, що супроводжувалися чітким відтворенням відповідними жестами та мімікою, за допомогою яких здійснювалося моделювання та спільне програвання мовленнєвої та немовленнєвої поведінки в певній ситуації спілкування. У такій ситуації кожна дитина вступала в мовленнєве спілкування. На закріплення отриманих умінь і навичок у змодельованих ситуаціях були спрямовані: дидактичні ігри “Гості”, “Спілкування в магазині”; імпровізовані розповіді віршів “Друзі” (за В. Юрченком), “Жахливі слова”; інсценізація оповідань “Чуйний хлопчик” (за Ю. Єрмоловим), “Просто дідусь” (за В. Сухомлинським); читання казок “Добре слово”, “Як важко бути людиною” (за В. Сухомлинським) та бесіди за їх змістом; обговорення літературних творів; складання розповідей за картинками.

Зважаючи на те, що дітям молодшого шкільного віку властива інтуїтивна здатність вловлювати емоційний стан однолітків, у цей період важливо сприяти розвитку у школярів товариськості, емпатії, співчуття, доброти та ін. Для співпереживання й уміння проявляти адекватні реакції на емоції ровесників дітям потрібний досвід спільного переживання своїх емоцій та емоцій партнера по спілкуванню. Зазначеному сприяли: розігрування сцен “Зустріч друзів”, “Про Петрика і Вову”; ігрова ситуація “Ми розбили склянку з часом” (за О. Сенатовичем); читання віршів “Балакуха”, “Вихвалялка”, “Вередуля”, “Забіяка”; розучування пісень “Якщо хочеш друзів мать”, “Посміхнись”, “Пісня про друзів”; проведення бесід (“Ваші добрі вчинки”, “Мої думки” тощо); інсценування (“Будь завжди ввічливим”, “Ми йдемо до школи”, “Створи друзям радість добрими справами”, “Мої однолітки”); перегляд кінофрагментів, у змісті яких передбачено дотримання норм і правил ввічливості; вправи, які спрямовані на розвиток мовлення як інструмента спілкування та показника культури особистості. Структура виховних занять сприяла полегшенню включення дітей в ігрові ситуації та утриманню їхньої уваги. Кожна ігрова вправа включала завдання на прояв думок, емоцій, по-

чуттів і рухів дитини для того, щоб вона вчилася культурі спілкування з однолітками. Крім того, через послідовність вправ відображався сюжетно-рольовий зміст гри.

З певною віковою групою молодших школярів змінювалася тематика ігор і складність завдань в ігрових ситуаціях: для першокласників цікавими були ігри “Влови слово”, “Хвалити і сварити треба, друже, вміти”; учнів 2-го класу більше захопили ігри “Хто я?”, “Вгадай чарівні слова”, “Стоп – червоне світло”, “Чемно-нечемно”; дітей 3-го класу зацікавили ігри “Чарівний клубочок”, “Хто швидше?”, “Чарівні окуляри”, “Ми ввічливі діти”; для учнів 4-го класу більш захоплюючими були ігри “Визнач людські чесноти”, “Добрі професії” та ін.

Формування в молодших школярів емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів культури спілкування здійснювалося засобом гри-драматизації казок “Лисичка і Журавель”, “В гостях у Баби Яги”, “Червона Шапочка”, “Гуси-лебеді” та ін. Персонажами ігор були самі діти, які від виконуваних ролей отримували задоволення, інтерес, здійснювали захоплююче пізнання казкового світу, але при цьому неодмінно навчалися володіти собою та спілкуватися з ровесниками. Ми намагалися зацікавити їх, не змушували, участь школярів у грі була добровільною. Елементами гри були спеціальні вправи, які були спрямовані на розвиток культури спілкування, емоцій, поведінки в різних сферах взаємодії. Захоплюючим для дітей було створення казкових ситуацій. Учні мандрували казковим містом Ввічливих, зокрема: вулицею Привітних, провулком Грубості, площею Дружних; подорожували країною Ввічливості та Доброти із зупинками: “Словник чемної людини”, “Місто вихованих людей”, “Світлофор ввічливості”; розгадували таємниці дерева Мудрості з країни Ввічливості; створювали квітку “Добра” з пелюсток-долоньок; поринали у хвилинки фантазії тощо.

Окрім ігрових, широко застосовувалися інформаційні види роботи з молодшими школярами. Зокрема, діти зверталися до Довідкового бюро, цікавилися думкою Науковця відносно тлумачення таких слів, як: спілкування, культура, ввічливість, вихованість, тактовність, комплімент, конфлікт тощо; виконували практичну роботу за таблицями: “Комплімент” (добір компліментів), “Бесіда. Дискусія. Суперечка” (пошук відмінностей у поняттях); ознайомлювалися з висловами видатних людей про культуру спілкування (Арістотеля, Сенеки, А. Сент-Екзюпері, В. Сухомлинського, лорда Честерфілда та ін.); брали участь у курсі “Чи знаєш ти ввічливі слова?”; розгадували кросворди; були залучені до групових робіт “Риси характеру ввічливої людини”, “Такт і тактовність”, “Позитивні риси людини”; зверталися до народних джерел; створювали фотовітрини “Вони спілкуються культурно”, “Як не слід спілкуватися”; вивчали твердження про дружбу; розв’язували моральні задачі та ін.

Робота спрямована на засвоєння молодшими школярами правил ввічливості поступово ускладнювалася, збагачуючись новими поняттями, нормами, вимогами. Так, у 1-му класі учні ознайомлювалися з темами: “Відкриваємо скриньку добрих справ”, “Чарівне місто ввічливих людей”, “Магічні слова”, “У коло запросимо друзів” та ін. У 2-му класі опрацьовувалися такі теми: “Вони спілкуються культурно”, “Навчися правильно та

культурно поводитися”, “Школа Ввічливих наук” тощо. У 3-му класі тематика була більш складною – “Секрети спілкування”, “Будь скромним”, “Учись культурно говорити”, “Мобілочка”, “Ввічлива людина завжди уважна до тих, хто її оточує” та ін. У 4-му класі пропонувалися такі теми, як “Вихована людина”, “Золоте правило ввічливості”, “Створіть друзям радість добрими справами”, “Як навчитися стримуватись”, “Будь доброзичливим словом і дією” тощо. Вагомим у нашому дослідженні було використання традиційних методів, зокрема: розповіді, пояснення (слів привітання), бесіди (“Правила ввічливості”, “Як треба слухати”, “Правильне вітання”, “Ти і твої друзі”, “Як ти говориш”, “Хто може бути зразком ввічливості, скромності, тактовності, стриманості”, “Чий приклад варто наслідувати”) та ін.

У позакласній діяльності під час виховних бесід, годин спілкування, занять з молодшими школярами використовувалися інтерактивні методи і прийоми: “Мікрофон”, “Карусель”, “Симуляції”, “Позначки”; складання асоціативного куща “Вихованість”; творча робота в групах “Реклама одного з правил перебування серед однолітків”; технологія “Два-чотири – усі разом”; тест “Хвилинка для роздумів” (на виявлення рівня вихованості особистості); брейн-ринг “Запитання з чарівного фартушка”; творча робота “Дерево життя” та ін., що сприяло ґрунтовнішому засвоєнню знань з культури спілкування, неординарному вирішенню ситуацій взаємодії з однолітками.

Заняття-тренінги надавали допомогу учням у глибинному пізнанні іншого й самого себе. Зворотний зв’язок між учасниками дозволяв кожному побачити власне віддзеркалення в очах ровесників, одержати інформацію про те, як сприймається його поведінка в певній ситуації, зрозуміти обмеженість власних засобів спілкування, їх недосконалість, а також побачити позитивні сторони своєї особистості. Зокрема, закріпленню окресленого під час тренінгу “Правила спілкування” сприяли: ігри “Словник ввічливих слів”, “Замок Феї Ввічливості”; вправи “Замок Веселих Смішинок”, “За-

мок Ввічливого Лицаря”; конкурс компліментів; написання короткого послання одноліткам тощо. Крім того, проведення занять-тренінгів “Вчимося культурі спілкування” було спрямоване на навчання учнів бути ввічливими, дотримуватися правил етикету, розвивати мислення, жестикуляцію та міміку, збагачувати словниковий запас (“У країні ввічливості”); на закріплення набутих знань і вмінь з культури спілкування, розвиток комунікативних здібностей, спостережливості, пам’яті (“Де живуть чарівні слова?”); на розвиток уваги, слухової пам’яті; виховання чуйності, доброзичливості, поваги (“Слухати і чути”).

У процесі формування культури спілкування контролюючими вміннями, за допомогою яких регулюються різні сфери життєдіяльності дітей, є: уміння сприймати, розуміти та диференціювати емоційні стани однолітків; співпереживати (приймати позицію партнера по спілкуванню та повноцінно прожити й відчувати його емоційний стан); уміння відповідати почуттям (у відповідь на емоційний стан товариша проявити такі почуття, які принесуть задоволення учасникам спілкування). Зазначені вміння впливають на поведінку молодших школярів серед ровесників.

Висновки. Таким чином, у процесі реалізації експериментальної програми формування культури спілкування молодших школярів з однолітками в позакласній діяльності доцільним було використання таких організаційних форм, а саме: виховні заняття, позакласні заходи, години спілкування, конкурси, зустрічі, заняття-тренінги, свята, вікторини та ін. Також, системність здійснення виховного впливу забезпечувалася застосуванням різноманітних методів, прийомів і засобів формування культури спілкування дітей молодшого шкільного віку, як-от: ігрові вправи та ситуації; ігри-конкурси з програванням казок, віршів і пісень; розв’язування моральних задач; рухливі ігри; конкурси; робота в групах; розігрування сценок з опорою на оволодіння невербальними засобами культури спілкування тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бродовська В.Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів : Словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К. : ВД “Професіонал”, 2007. – 512 с.
- [2] Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
- [3] Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

REFERENCES

- [1] Brodovsky J.B. Explanatory Dictionary of the Russian-Ukrainian psychological terms: Dictionary / V.J. Brodovsky, V.A. Grushevskii, I.P. Patrick. – K.: Professional, 2007. – 512 p.
- [2] S. Goncharenko Ukrainian Pedagogical dictionary / S. Goncharenko. – K.: Lybid, 1997. – 376 p.
- [3] Psychological Encyclopedia / Author-compilation. A. Stepanov. – K.: Akademvydav, 2006. – 424 p.

The experimental program is creating a culture of communication younger pupils with their peers in extracurricular activities

O. S. Shestobuz

Abstract. This article is devoted to the problem of creating a culture of communication younger pupils with their peers in extracurricular activities. The features of the implementation of the pilot program creating a culture of communication of primary school pupils with their peers in extracurricular activities. Grounded organizational forms, methods, techniques, means creating a culture of communication of children of primary school age.

Keywords: culture of communication, experimental program, organizational forms, methods, techniques, tools.

Экспериментальная программа формирования культуры общения младших школьников со сверстниками во внеклассной деятельности

O. C. Шестобуз

Аннотация. Статья посвящена проблеме формирования культуры общения младших школьников со сверстниками во внеклассной деятельности. Раскрыты особенности реализации экспериментальной программы формирования культуры общения учащихся начальных классов со сверстниками во внеклассной деятельности. Обоснованно организационные формы, методы, приемы, средства формирования культуры общения детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: культура общения, экспериментальная программа, организационные формы, методы, приемы, средства.